

Tóth Máté:

Könyvtárhasználati trendek egy fél évszázad kutatásainak tükrében

szakmai beszámoló

2022 decemberében jelentettük meg a címben szereplő munkacímmel ellátott kéziratot. A végleges cím „A könyvtárak társadalmi szerepet empirikus kutatási adatok tükrében” lett. A cím változtatásának oka az volt, hogy ez jobban kifejezeti azt a szakmai tartalmat, amely a könyvben megjelenik. A könyvben ugyanis arra tettünk kísérletet, hogy az elmúlt évtizedek kulturális statisztikái, a könyvtárszociológiai mérései és empirikus kutatásai alapján bemutassuk a könyvtárhasználat magyarországi trendjeit, majd a múlt adatai és a jelenleg zajló folyamatok alapján megfogalmazzuk a könyvtári intézményrendszer legitimációját jelentő főbb motívumokat. A legitimáció, a társadalmi szerepek kérdése sokkal hangsúlyosabb a szövegben, mint maguk a trendek, az egyes mutatók időbeli alakulása.

A megjelenést követő visszajelzések alapján elmondható, hogy hiánypótló mű született. A témában ezt megelőzően a legutolsó önálló monográfiának az ezredfordulón, Gereben Ferenc tollából megjelent *Könyv, könyvtár, közönség* című könyvet tekinthetjük, amely szakszerűen, a mélyebb összefüggések feltárására is kísérletet téve összegezte az Országos Széchényi Könyvtár olvasáskutató műhelyében született addigi eredményeket. Az a könyv mind a mai napig az egyetemi könyvtárosképzés olvasás- és művelődésszociológiai kurzusainak elmaradhatatlan kötelező olvasmánya, minden magyar könyvtáros számára fontos módszertani alapvetés. Meggyőződésünk, – és erre az egyetemi körökből érkező első visszajelzések engednek következtetni – hogy ez a mű szintén sok kötelező olvasmány listán szerepelni fog a következő évtizedekben.

Gereben Ferenc említett könyve óta eltelt évtizedekben olyan radikális változások következtek be mind a médiahasználati, mind pedig az olvasási szokásokban, hogy ezek alapvetően befolyásolják az emberek könyvtárakhoz való viszonyát, ezért volt szükséges egy új könyvben feldolgozni a legfontosabb ismereteket, amely azonban visszatekintést ad a múlt főbb kutatásaira is. Ennek főbb pontjai az alábbiak voltak. Az első mai szempontok szerint elvégzett országos reprezentatív olvasásszociológiai felmérést a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja készítette 1964-ben. A Mándi Péter által publikált kutatásban elsősorban a könyvvásárlás és a könyvolvasás volt a fókuszban, de már a könyvtárhasználat legfontosabb mutatói is megjelentek. Ezt követően 1978-ban, 1985-ben, 1993-ban, 2000-ben, 2005-ben, 2017-ben és 2019-ben vettek fel országos mintán reprezentatív adatokat az olvasásról, könyvtárhasználatról és általában a médiafogyasztási szokásokról a Könyvtártudományi és Módszertani Központ, a Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet, a Könyvtári Intézet, a Tárki és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kutatói. Számos kérdést pontosan ugyanabban a formában szövegeztek meg, így évtizedekre visszamenőleg rendelkezésre állnak összehasonlító adatok a könyvtárhasználat trendjeiről, azok azonban – Gereben Ferenc fent említett, több mint 20 évvel ezelőtt megjelent monográfiáján kívül – csak egyenként, kutatási jelentésekben kerültek publikálásra.

A megjelent könyvnek nem az országos reprezentatív felmérések jelentették az egyetlen forrását. Az EMMI Kulturális statisztikája mellett számos olyan nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredménye a

rendelkezésünkre áll, amelyek adatokat szolgáltatnak a könyvtárhasználat trendek és a könyvtárak társadalmi szerepeinek a megértéséhez. A könyv arra tett kísérletet, hogy az ezekben a forrásokban megtalálható adatok alapján egy fél évszázad vonatkozásában felrajzolja a könyvtárak használatának főbb jellemzőit, tendenciáit és ezek alapján az intézményrendszer társadalmi szerepeiben bekövetkező változásokat, a könyvtárak társadalmi szerepeit, amelyre a végleges cím utal.

A könyv monográfiászerű összefoglalását adja a könyvtárhasználati trendeknek, amely módszertani segédkönyvként és tankönyvként egyaránt használható. A szakmai módszertani kiadvány összegezi az 1960-as évek közepétől elvégzett könyvtárszociológiai vizsgálatok eredményeit, a 2000-es években Magyarország részvételével megvalósult nemzetközi kutatási eredményeket és rövid áttekintést ad a könyvtári statisztikából kirajzolódó főbb tendenciákról. A könyv a tudományos dolgozatok szokásos felépítését követi fő tartalmi csomópontok tekintetében: bevezetés, módszerek, szakirodalmi szemle, eredmények, konklúzió.

Az empirikus adatgyűjtések közül négy fő forrásra támaszkodik a könyv:

1. Az Országos Széchényi Könyvtár olvasáskutató műhelyében keletkezett adatok és azok előzményei.
2. A Kulturális Statisztika éves adatszolgáltatásában keletkezett adatok.
3. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár az EFOP-3.3.3-VEKOP-16-2016-00001 „Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek” pályázati konstrukció keretében, „Az én könyvtáram” című kiemelt projekt megvalósítása során végzett országos reprezentatív felméréseinek adatai.
4. Az ALMPUB projekt nemzetközi összehasonlító adatfelvételei a könyvtáros szakma megítélésére és a szakmabeliek önértelmezésére vonatkozóan.

A pályázatban ismertetett szakmai koncepciót követi a kiadvány.

1. A **bevezetés** ismerteti a dolgozat célját valamint a megírásának főbb motivációit valamint a kutatás kérdéseit.
2. A **szakirodalmi szemlében** áttekintést ad az elmúlt fél évszázad azon kutatásairól, amelyek valamilyen formában a könyvtár és a könyvtáros szakma társadalomban elfoglalt helyét és szerepét is érintették. Számos műhely eredményei közül a legrészletesebben az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, majd később ennek jogutódja, a Könyvtári Intézet valamint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár által végzett kutatásokat tekinti át.
3. A **statisztikai fejezetben** a kulturális statisztika adatgyűjtései során gyűjtött adatok alapján mutatja be a könyvtárhasználat néhány olyan mutatóját, amelyből következtetni lehet a szakma társadalmi szerepei kapcsán kimutatható főbb folyamatokra.
4. Az **eredményeket bemutató fejezetek** következnek. Az 1960-as évek óta lezajlott országos felmérések idősoros adatai alapján egy diakrón, a 2017-es és 2019-es, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár megbízásából készült felmérések alapján pedig egy szinkron képet vázol fel a következő témákban: könyvtári tagság, könyvtári tagok, könyvtárhasználat. Megismerhetjük, hogy a főbb szociológiai demográfiai jellemzők (nem, életkor, iskolai végzettség, foglalkozás, lakóhely, lakóhely típusa) mentén hogyan írható le a tipikus könyvtárhasználó. Ezek az adatok összevetésre kerülnek a korábbi években Gereben Ferenc által felrajzolt főbb jellemzőkkel.
5. A **könyvtárhasználat kapcsolódó jelenségeire** is kitér a szöveg. Ezek közül az olvasást, a médiahasználati (elsősorban az internetezési és televíziózási) szokásokat, valamint a könyvvásárlás, otthoni könyvgyűjtés trendjeit és azok könyvtárhasználattal való összefüggéseit mutatja be. A fejezetek forrását ezekben az esetekben is a fent említett reprezentatív kutatási eredmények jelentik. Egyes adatok (pl. televíziónézési szokások, könyvvásárlási szokások) már

az 1960-as évektől kezdve összevethetők a könyvtárhasználattal, míg az internetezés értelemszerűen csak a 2000-es éveket követően.

6. A **könyvtár és könyvtároskép** tárgyalásához olyan nemzetközi összehasonlító kutatási eredményeket is bemutat, amelyeknek az előállításában a szerző maga is részt vett (PLACE, ENUMERATE, ALMPUB). Ebben a fejezetben a hazai könyvtárosok önképe összevethető a német, a svájci és a skandináv válaszadókéval.
7. **Konklúzió** gyanánt összefoglalja a statisztika, az országos reprezentatív mérések és a nemzetközi összehasonlító kutatások alapján kirajzolódó trendeket, tendenciákat, kísérletet téve arra is, hogy az adatok alapján újra megfogalmazza a könyvtári rendszer fenntartását legitimáló főbb motívumokat. A zárófejezet a könyvtárat, a könyvtári rendszert egy olyan nyitott kulturális térként fogalmazza meg, amelyben az egyirányú információszolgáltatás helyett a hangsúly az inspiráción, a találkozásokon, a kapcsolatokon és általában az értékteremtésen van.

A visszajelzések alapján a könyv egyik legértékesebb részét jelenti az olvasási szokások alakulásának bemutatása. Ez önmagában is okot ad arra, hogy hosszú távon az egyetemi szintű könyvtárosképzés egyik fontos irodalma legyen, de nem ez jelenti a kiadvány fő fókuszát.

A projektben felkért közreműködők a következők voltak. A kötet lektora Vidra Szabó Ferenc volt, aki a Könyvtártudományi és Módszertani Központban évtizedeken keresztül részt vett az olvasás és könyvtárhasználati kutatásokban. A kötet olvasószerkesztője Bétéri Nóra, aki a Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár kiadványait nyelvi szempontból rendszeresen javítja. A tördelést Nagy Réka végezte. A nyomtatást pedig a dunakeszi Printingo Kft. vállalta.

A 10 szerzői ívből álló könyv 198 oldalas lett. Ebből 500 példányt nyomtattunk, amelyekből 6 kötelespéldányt eljuttatunk az Országos Széchényi Könyvtárnak, 2-2 példányt a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak és a 19 megyei hatókörű városi könyvtárnak.

A terjesztésben azt a célt tűztük ki magunk elé, hogy valamennyi érdeklődőhöz eljuthasson, hiszen hiánypótló műről van szó. Ennek megfelelően recenziós példányokat küldtünk azokhoz a szakmabeliekhez, akik vállalták, hogy írnak róla a könyvtáros szakmai lapokba. 2023 februárjában az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézete, a Könyvtártudományi Szakkönyvtár adott. A szerző beszélgetőpartnere Nagy Andor volt.

Szentendre, 2023. február 20.

A könyvbemutatón készült képek

